

Vitafórum

Titokban tartani vagy megmondani Bevezető gondolatok az örökbefogadásról

Örökbefogadó szülőként és szociális munkásként furcsa kettősséget tapasztalok nap mint nap az örökbefogadással kapcsolatban. Egyrészt a szakemberek (klinikai tevékenységet folytató pszichológusok és pszichiáterek, szociális munkások, szociológusok) és a szakirodalmat (idegen nyelven is) olvasók már hosszú ideje egyértelműen állítják azt, hogy nem szabad az örökbefogadás tényét az örökbefogadott gyermek előtt titokban tartani. Másrészt azonban a csecsemőotthonok dolgozóival, a GYIVI munkatársaival, a klinikumban dolgozókkal, gyámügyesekkel beszélgetve azt tapasztalom, hogy az örökbefogadó szülők zöme mégis titokban tartja az örökbefogadás tényét. Több beszélgetésből az derült ki, hogy sokan lakóhelyüket is megváltoztatják annak érdekében, hogy a titok, titok maradjon. Adatokkal nem tudom bizonyítani ezt az állításomat, de ha bárki cáfolni tudná, annak azt hiszem, sokan örülnének.

Az örökbefogadással kapcsolatos kettős szemlélet egy további furcsa vonása, hogy míg az örökbefogadás lebonyolításával foglalkozó szakemberek között egyre többen fogadják el a nyílt (az örökbefogadás tényét feltáró) szemléletet, nem tekintik feladatuknak, hogy ezt közöljék az örökbefogadó szülőkkel. Tudom, hogy ma már vannak GYIVI-k és olyan örökbeadással foglalkozó gyermekvédelmi szakemberek, akik feladatuknak tekintik a nyílt szemlélet elfogadtatását, azonban ez egyelőre még csak a kivétel. Hallottam olyan véleményt gyermekvédelmi szakembertől, hogy ez a szülő magánügye. De vajon meddig magánügy az örökbeadandó gyermek sorsa? Az örökbefogadás lebonyolításáig nyilvánvalóan nem az. A GYIVI örökbeadásokkal foglalkozó szakemberének feladata a megfelelő örökbefogadó szülő kiválasztása, az alkalmasság valamilyen formában való megállapítása. Ennek a szakembernek feladata, hogy amíg a kérdéses gyermek még állami nevelt, sorsa felől felelősséggel döntsön, vegyen figyelembe minél több, a gyermek testi-lelki fejlődésére ható és az adott pillanatban felmérhető tényezőt. Természetesen nem lehet cél a tökéletes szülők kiválasztása. De ha szakmailag már évtizedek óta elfogadott tény, hogy a titoktartó szemlélet nagyon komoly veszélyeket hordoz mind a család egészének működésére, mind a gyermek fejlődésére nézve, akkor miért nem feladata a gyermekvédelemnek pl. a leendő örökbefogadó szülők felvilágosításával lépéseket tenni annak érdekében, hogy ez a veszély minimális vagy legalábbis egyre kisebb legyen? Jó lenne az ilyen irányú kezdeményezések tapasztalatait nyilvánosságra hozni, akár ezen folyóirat hasábjain.

Mi is van a titoktartó szemlélet mögött? Nyilvánvalóan szégyenérzet, mégpedig azért, hogy a szülőknek nem születhetett természetes, „normális” úton gyermeké. Ezt sokan részben személyes kudarcnak könyvelik el, de gyakran kudarcnak számít a közvetlen szociális környezet szemében is. Az emberek általában – legalábbis ezt gondoljuk – képesek magukat természetes úton reprodukálni. (Akinak a meddőség kérdésével szembe kellett néznie, az orvosaitól tudhatja, hogy ez a probléma egyáltalán nem ritka: a nők 15-20 százalékát és a férfiak ennél valamivel kisebb arányát érinti.) Ha a meddőség ténye érzelmileg feldolgozatlan marad, akkor az örökbefogadás kapcsán tovább él a szégyenérzet. Ez vezet ahhoz, hogy egyes

örökbefogadó szülők az örökbefogadás tényét szeretnék elfedni, elfelejteni, eltitkolni. Ez a titok formájában a családdal együtt élő szégyenérzet, kisebbségi érzés folyamatos stresszforrás, amelyhez a család jól-rosszul alkalmazkodik, és amelynek következtében könnyen különböző személyiségzavarok alakulhatnak ki. (Popper) Szakmai körökben köztudott, hogy a családi titok, nyomasztóan hat a család minden tagjára, és így természetesen a gyermekre is. Ez a titok azonban folyamatos hazugságra is kényszeríti a szülőket, hiszen a dolog természetéből adódóan lehetetlen hazugság nélkül válaszolni a gyermek természetes kérdéseire a terhességről, a szülésről, az első napokról-hónapokról, ha az örökbefogadás tényét titokban kívánják tartani. Erre a veszélyes alapra rakódnak majd rá az identitáskeresés dilemmái, a pubertáskori fantáziák az esetleges jobb természetes szülőkről. Az örökbefogadott gyermekeknél felmerülő lelki problémák egy részét épp a titoktartás ténye idézi elő. Noha a klinikai pszichológusok előtt ezek a személyiségzavarok régóta jól ismertek, szakmai körökön kívül mégsem eléggé köztudottak.

A két szemlélet közötti választás, illetve a nyílt szemlélet melletti állásfoglalás azonban csak az örökbefogadással kapcsolatos dilemmák megoldásához vezető első lépés. Mint olyan örökbefogadó szülő, aki vállalta, és folyamatosan vállalja gyermekével az örökbefogadásról való nyílt beszélgetéseket, azt tapasztalom, hogy ettől a dolog egyáltalán nem lesz egyszerű. A természetes gyermek-szülő kapcsolat mellett az örökbefogadott gyermek és szülei közötti viszonyoknak nagyon sajátos dinamikája van. Még a szakemberek egy része is hajlamos ezt a viszonyt nagyon leegyszerűsíteni, és az örökbefogadás tényével kapcsolatos őszinteséggel megoldani vélik a problémát. Az örökbefogadó szülőkapcsolata örökbefogadott gyermekével azonban még a tökéletes őszinteség mellett sem azonos a hagyományos szülő-gyermek kapcsolattal. Az örökbefogadó szülő számára a valódi dilemmák itt kezdődnek.

Mivel az örökbefogadó család sem él hermetikusan elzárva környezetétől, az örökbefogadók dilemmái legalább két síkon – családon belül és a környezettel való kapcsolatban – fogalmazódnak meg. A gyermek növekedésével újabb és újabb kérdések merülnek fel. Az alábbiakban csak szemléltetésképpen sorolok fel néhány problémát, amelyre a megoldások családonként és gyermekeként nagyon eltérőek lehetnek. Rögtön az első kérdés: mikor és hogyan közöljük az örökbefogadás tényét? Talán ez az a kérdés, amellyel kapcsolatban a legtöbb ötletet hallottam, egy mesekönyv is megjelent „Nekem két születésnapom van” címmel (Monchaux). Egyre többen állítják, hogy jobb minél előbb elkezdni az örökbefogadásról szóló beszélgetéseket, bár még mindig gyakori az a vélemény, amely szerint egészen kicsi (3-4) éves gyermekkel erről nem érdemes beszélni, mert ő még úgysem érti. A következő dilemma: tájékoztassuk-e környezetünket a gyermek érkezéséről? Megbeszéljük-e a szomszédokkal, hogy új gyermek érkezik családukba, vagy hagyjuk, hogy gondoljanak a helyzetről, amit akarnak? És a gyermek megérkezése utáni első közszereplések? A néha kedves, de gyakran nagyon furcsán viselkedő védőnők és a gyermekorvosok azt közvetítik a szülők felé, hogy az örökbefogadás Magyarországon ma még tabu. Hogyan neveljük a gyermeket a „tabu” szerepre? Tud-e az örökbefogadó szülő a gyermek vér szerinti szüleinél? Mit gondol róluk, és mit mond a gyermeknek? Mire tanítsuk a gyermeket: vállalja nyíltan az örökbefogadottságát, vagy tudjon róla, és tartsa titokban (és szégyellje)? Inkább szégyellje, és legyenek kisebbségi érzései, minthogy a nyílt vállalással járó sérüléseket elviselje? Elmondja-e a gyermek barátainak, és ha igen, hogyan, hogy örökbefogadott? Tájékoztassuk-e az iskolát arról, hogy a gyermek örökbefogadott, vagy kerüljük a kérdést? Ugyanezek a kérdések kettős értelemben merülnek fel akkor, ha az örökbefogadott gyermek cigány származású. Az örökbefogadásról való nyílt kommunikációnak mennyiben szab határt a társadalmi környezeti előítéletesség? A szülőnek

feladata az őszinte légkör megteremtése a gyermekével való kommunikációban, de feladata az is, hogy gyermekét megóvja a környezet előítéletessége miatti sérülésektől. Mennyiben szabhatárt az előítéletes környezet a nyílt kommunikációnak? Folytatva a dilemmákat: megengedjük-e a gyermeknek, hogy kíváncsiskodjon vér szerinti családjá iránt? Van-e formális lehetősége arra, hogy ezt felnőttként megtegye (betekinthet-e az aktákba)? Vajon úgy vezetik-e az aktákat, hogy abba érdemes felnőttként betekinteni? Helyes-e, ha hagyjuk, hogy az örökbefogadott gyermekünk vér szerinti szüleit megkeresse? Az alábbiakban a felsorolt kérdések közül néhányra részletesebben is kitérek.

(Az örökbefogadottak kisebbségi helyzete)

Örökbefogadottnak lenni kisebbségi státust jelent. Mégpedig olyan kisebbséghez való tartozást, melynek létehez nagyon mély személyes gyökerekből fakadó társadalmi szegényérzet kapcsolódik. A kisebbségi szerepre való felkészítés is feladata tehát az örökbefogadó szülőnek.

Kürt Lewin, a diszkriminált kisebbségekhez tartozó családok gyermekeinek neveléséről írva, úgy foglal állást, hogy eredményesebb a gyermekek kisebbségi helyzetükre való nevelését minél előbb elkezdni. A gyermek fokozatosan kialakuló világvilágának legyen szerves része az ő kisebbségi helyzete, annak előnyeivel és hátrányaival együtt. Ellenkező esetben, ha a gyermeket „jószándékú óvatosságból” csak jóval később, mondjuk kamaszkora körül, világosítják fel valóságos helyzetéről (vagy reális helyzetére magától kell, hogy rádöbbenjen), úgy a gyermek erre az időre már kialakult világvilága omlik össze, ami sokkal nehezebben helyrehozható sérülésekhez' vezethet. (Lewin) Az örökbefogadás dilemmáival foglalkozó szakirodalom általában fontos tényezőnek tekinti az örökbefogadottak kisebbségi helyzetét.

(A másság elfogadása vagy elutasítása)

Az örökbefogadó szülő a gyermek nevelése során folyamatosan szembekerül a hasonlóság és különbözőség dilemmájával. Sok csecsemőkorban örökbefogadott gyermekről lehet hallani, hogy végül is mennyire hasonlít örökbefogadó szüleiére.

Természetesen lehetnek véletlen, valóságos hasonlóságok, és vannak a szocializáció során átöröklődő viselkedési vagy kommunikációs stílusok. Gyakori és természetes a szülőknél az az igénye, hogy legyenek közös vonásai gyermekével, de ez az igény lehet túlzott, és akkor gyakran a gyermek másságának, eltérő származásának elfedéséhez vezethet, ill. csökkentheti a szülő motivációját és készségét az örökbefogadásról való nyílt kommunikációra. Az örökbefogadott gyermek számára is gondot okoz mássága. A családdal, a különböző családtagokkal való azonosulásában nagy jelentősége van a külső hasonlóságoknak is. Ezért is létezett olyan törekvés a külföldi örökbeadási gyakorlatban (talán a hazai gyakorlatban is), hogy külső jegyekben és lehetőség szerint temperamentumban is hasonló gyermeket keressenek az örökbefogadni kívánó szülők számára. Természetesen ez csak nagyon korlátozott mértékben lehetséges. Egy örökbefogadott felnöttekkel készített kutatás eredményei is azt támasztják alá, hogy az örökbefogadott helyzettel való elégedettségnek nagyon fontos tényezője a külső hasonlóságok megléte. (McWinnie) A nagyon eltérő külső, a különböző bőrszín nehezebb helyzetet teremt, fokozottabb odafigyelést igényel az örökbefogadó szülő részéről. Az éles különbségeket a gyermekek már nagyon kis korukban érzékelik, és foglalkoztatja is őket. Ezekben az esetekben már nehezen kerülhető el az

örökbefogadottság tényének nyílt vállalása. Azonban felmerülhet egy másik probléma is: a különbözőség túlhangsúlyozása megnehezíti a gyermek azonosulását örökbefogadó szüleivel, gyengítheti érzelmi kötődését, veszélyezteti személyisége stabilitását. Nem könnyű megtalálni az esetenként is eltérő egyensúlyt a másság elfogadása és elutasítása között, de a külföldi kutatások azt támasztják alá, hogy a másságot elfogadó örökbefogadó szülői magatartás vezet a sikeresebb örökbefogadásokhoz. (Kirk)

Mivel egy egyébként is előítéletes környezetben még nehezebb a másság elfogadása, érhető, hogy szemben néhány sokkal toleránsabb országgal (Skandináv országok, Egyesült Államok, Kanada stb.), Magyarországon csak kevesen mernek vállalkozni cigány származású, más bőrszínű vagy egészségileg károsodott gyermek örökbefogadására. Bár az örökbefogadó szülőre nem szabad ráerőszakolni olyan helyzetet, amellyel saját megítélése szerint nem képes szembenézni – ezzel az örökbefogadott gyermek is csak veszítene –, mégis fontos lenne, hogy a gyermekvédelem szakemberei és a szociális munkások munkájukban, nyilvános szerepléseik során, publikációikban szerepet vállaljanak a társadalomban és a különböző gyermekvédelmi intézményekben élő előítéletek lerombolásában.

(A vér szerinti szülők)

Az örökbefogadó szülők által a vér szerinti szülők iránt érzett és a gyermek felé közvetített attitűd szorosan kapcsolódik a másság elfogadásának vagy elutasításának kérdéséhez. Ha az örökbefogadó szülő elítéli a vérszerinti szülőt, negatív érzelmeit az örökbefogadott gyermek megérzi akkor is, ha ezeket a gyermek felé nyíltan nem közvetíti. A gyermek érezni fogja, hogy származása körül valami nincs rendben. Érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet dr. Gáti Ferenc az örökbefogadás pedagógiai-pszichológiai problémáiról szóló cikkében. A gyermekvédelemben töltött évei során azt tapasztalta, hogy sokkal sikeresebbek azok az örökbefogadások, amikor rokon fogadja örökbe a szükséghelyzetbe került gyermeket. Ezekben az esetekben ugyanis a vér szerinti szülőt az örökbefogadó szülők ismerték, személyes viszonyban voltak vele, és az örökbefogadott gyermekkel is sokkal természetesebben tudnak származásáról beszélni. Ez nem utolsósorban azt is jelenti, hogy a gyermekben megvan a vér szerinti kapcsolat tudata. A helyzet sokkal nehezebb a „titkos” örökbefogadásoknál. Ma Magyarországon ez a forma a jellemző az állami nevelt gyermekek örökbefogadása esetén. Az ilyen gyermekek többsége nem árvaság, hanem vér szerinti szülei alkalmatlansága miatt került állami gondozásba. Vér szerinti kapcsolataik nincsenek, a származásuk körül pedig valami gond van. Nem könnyű megválaszolniuk, kik is ők valójában. Az örökbefogadott gyermek pozitív énképének kialakításához fontos, hogy az örökbefogadó szülők képesek legyenek nem elítélni, hanem elfogadni azt a szükséghelyzetet, ami miatt a vér szerinti szülők lemondtak szülői jogaik gyakorlásáról.

Egy dolog tehát közölni az örökbefogadás tényét, de ennél sokkal bonyolultabb és fontosabb az örökbefogadás tényét a gyermeket származásával együtt elfogadni és ezt az elfogadást egy meleg érzelmi környezetben folyamatosan közvetíteni a gyermek felé. Egy ilyen légkör lehetővé teszi a gyermek számára, hogy elfogadja örökbefogadott helyzetét, és ki tudja fejezni ezzel kapcsolatos érzelmeit. Hadd idézzek egy részletet D. Kirk könyvéből: „Az esti lefekvés előtti beszélgetés alkalmával egy 12 éves kislány bevallotta apjának, hogy barátnője kistestvére nagyon kellemetlenül kíváncsiskodott:

- Te miért nem maradtál az igazi anyukáddal és apukáddal?
- Én erre nem válaszoltam semmit – mondta a kislány apjának –, mit mondhattam volna?

Az apja elismerte, hogy valószínűleg ő sem tudott volna jobb választ kitalálni, és megértően hozzátette:

- Időnként nem könnyű örökbefogadott gyermeknek lenni, ugye?
- Bizony – válaszolta a kislány –, de egyáltalán nem sajnálom”.

A vér szerinti szülőkkel kapcsolatban van még egy, Magyarországon csak nagyon elvétve említett probléma: az örökbefogadott kamaszok és fiatal felnőttek igénye arra, hogy származásukról minél többet megtudjanak, esetleg vér szerinti szüleikkel személyesen is találkozzanak.

A szakemberek és érintettek többsége, akikkel volt alkalmam beszélgetni, jól tudják, hogy ez egy létező igény és probléma. Tapasztalataim alapján azt gondolom, hogy az örökbefogadó szülők többsége félve gondol arra a pillanatra, amikor gyermekükben ez az igény felmerül.

Pedig a külföldi kutatások is azt bizonyítják, hogy az örökbefogadott kamaszoknál valóban megvan a kíváncsiság vér szerinti szüleik iránt; felnőttként pedig sokan tesznek erőfeszítéseket, hogy vérszerinti szüleiket megtalálják. A szakirodalom alapján hozzáférhető tapasztalatok azt is mutatják, hogy az örökbefogadott felnőtt vér szerinti szüleivel való találkozása általában nem jár negatív következményekkel. (Sorosky) Az örökbefogadott felnőtt kapcsolata örökbefogadó szüleivel egyáltalán nem romlik, az esetek jelentős részében még erősebb lesz. A vér szerinti szülővel való kapcsolat pedig – ha erre kölcsönösen igény van, és létre is jön – többnyire pozitív tapasztalat (Természetesen az örökbefogadás körében végzett kutatások soha nem teljeskörűek, és nem is reprezentatívak, általában önkéntesen jelentkezők vesznek benne részt.) Ezek a felismerések vezettek ahhoz, hogy külföldön szakmai körökben egyre elfogadottabb a nyílt örökbefogadás rendszere.

(A szemlélet változása)

Az Egyesült Államokban és számos nyugat-európai országban is a negyvenes-ötvenes években kezdett az örökbefogadással kapcsolatos szemlélet megváltozni. E szemléletváltozás előidézésében a legfontosabb szerepe a szakembernek, szakmai szervezeteknek és az örökbefogadások lebonyolításával megbízott szervezeteknek volt. Az Egyesült Államokban a gyermekvédelem területén dolgozó, a tömegkommunikáció eszközeit is felhasználó szociális munkások sokéves felvilágosító tevékenysége idézett elő nagyon jelentős és pozitív irányú változásokat az örökbefogadás társadalmi megítélése, szabályozottsága és az örökbeadással kapcsolatos szakmai tevékenység területén. Ugyancsak jelentős volt az örökbefogadó szülők különböző csoportosulásainak hozzájárulása a szemléletváltozáshoz. Ezek a csoportok különböző okokból és különböző feladatokra jöttek létre, amelyek közül a legfontosabbak: szorosabb kapcsolat kialakítása olyan emberek között, akik „ugyanabban a hajóban eveznek”; az örökbefogadott gyermekek és szüleik helyzetének egyre színvonalasabb jogi rendezettsége; a közvélemény folyamatos befolyásolása. Jelentős volt néhány örökbefogadó szülő szerepe például abban, hogy a közvélemény elfogadta a kisebbségi származású és bőrszínében is különböző gyermekek fehér középosztálybeli szülők általi örökbefogadhatóságát. Az utóbbi egy-két évtizedben egy sor további jelentős változás történt határainkon kívül. A felnőtt örökbefogadottak és az általuk létrehozott polgárjogi csoportok hívták fel a közvélemény és a szakma figyelmét arra, hogy milyen nagy a vér szerinti szülőkről beszerezhető információk jelentősége. Felismerve az örökbefogadott felnőttek igényét arra, hogy lehetőség szerint minél többet megtudjanak származásukról, egyre többen érvelnek a nyílt örökbefogadás előnyei mellett, illetve szociális munkások és más gyermekvédelmi szakemberek segítenek az örökbefogadott fiatal felnőtteknek felkutatni vér szerinti családjukat és feldolgozni az ezzel a

folyamattal természetesen velejáró nehézségeket. Ugyancsak viszonylag új jelenség, hogy az örökbefogadó intézmények igyekeznek a gyermekeknek olyan örökbefogadó családot találni, amelyek ugyanolyan faji, etnikai, vallási hovatartozásúak, ezzel biztosítva azt, hogy megőrizhessék identitásuk minél több elemét. Az is új és tiszteletreméltó változás, hogy egyre több országban alakul ki az örökbefogadottság államilag (anyagiakban) támogatott formája, ami azokban az esetekben fontos, ahol már előzetesen kialakult egy mély érzelmi kapcsolat egy nevelőszülő és a gyermek között, a nevelőszülő azonban nem rendelkezik a gyermek ellátásához minimálisan szükséges anyagiakkal. A paletta tehát nagyon színes, nincsenek egyértelműen jobb vagy rosszabb megoldások az örökbefogadásra, de érezhető egy gondolkodási folyamat, amelyet a gyermekek számára legmegfelelőbb megoldás megtalálásának motivációja hajt.

(És itthon?)

Magyarországon az örökbefogadás problémájáról legszívesebben mindenki hallgat. Folynak az örökbeadások, (az örökbefogadó szülőkön kívül) azonban senki nem tud arról, hogy milyen munkát végeznek a gyermekvédelem szakemberei, viszont annál többen sejtik, hogy dúl a dilletantizmus. Felborzolódhattak a kedélyek a „szegedi gyermekrablás” ügyében, de a közvéleményt elfelejtették tájékoztatni az ügy folytatásáról. Gyakran hallani pletykákat az országban és a GYIVI-kben is folyó gyermekkereskedelemtől, de hangosan megszólalni senki sem mer. Sok nevelőszülő évekig vár, míg a nála elhelyezett gyermek helyzete jogilag is elrendeződik, és végre megtörténhet az örökbefogadás. Még több nevelőszülő neveli szeretettel és tisztelettel a nála elhelyezett gyermekeket mindenféle szakmai segítség, szolidaritás nélkül. Gyermekeket ragadnak el szüleiktől, nevelőszüleiktől, megszokott környezetükből mindenféle előkészítés vagy utólagos magyarázat nélkül. Gyermekek nőnek fel a nevelőotthonokban anélkül, hogy sorsuk felől bárki hosszú távon elgondolná. Az örökbefogadó családok magukra zárják az ajtókat, nem kérnek, és nem is kaphatnak segítséget senkitől problémáik megoldásában egészen addig, amíg a konfliktusok akkorák nem lesznek, hogy már alig lehet segíteni. Az örökbeadható gyermekek száma csökken, egyre nagyobb közöttük a cigány származású és egészségében károsodott gyermekek aránya, akik iránt nem nagy a hazai kereslet. Újjal mutogat egymásra a gyermekvédelem, a „szakma”, a hivatal, az önkormányzat, a nevelő és örökbefogadó család. Pedig biztos vagyok benne, hogy sokan vagyunk, akik a gyermekek sorsáról szeretnénk felelősséggel gondolkodni és ennek megfelelően cselekedni. Sem a gyermekvédelmi törvény, sem egy minisztérium önmagában nem hozhat alapvető változást a gyermekvédelem és az örökbefogadás területén a legkülönbözőbb szakemberek összefogása nélkül. De elengedhetetlen az örökbefogadó szülők tapasztalatainak felhasználása is: az örökbefogadás területén nem szakember és kliense kapcsolatáról van szó; az örökbefogadó szülők a gyermekvédelmi szakemberek partnerei!

Írásomat vitaindítóknak szánom. Célomat akkor értem el, ha minél több érvet és ellenérvet, minél több adatot, esetet, információt közlő és általam nem említett kérdést boncolgató szakmai írást olvashatunk a jövőben az örökbefogadás és a gyermekvédelem témakörében. Természetesen örökbefogadó szülők hozzászólásait is várjuk a szerkesztőség címére: 1032 Budapest, Zápor u. 45-47. Postacím: 1300 Pf. 23.

(Felhasznált irodalom: Bohman, M.: Adopted children and Their Families, Proprius, Stockholm, 1970. Butler, I.C.: Adopted Children, Adoptive Families: Recognizing Differences, In: Children In Family Contexts (ed.: Combrick-Graham, L.), The Guilford

Press, 1989. Dr. Gáti F.: Az örökbefogadás pedagógiai-pszichológiai problémái, Pedagógiai Szemle, 1969/12 Kirk, DM.: Shared Fate, A Theory of Adoption and Mental Health, The Free Press, 1964. Lewin, K. : A zsidó gyermek nevelése. In.: Csoportdinamika, Válogatás Kurt Lewin műveiből, KJK1975. Mezei Éva: Idegen a családban, Világosság, 1980/10 Monchaux M.-C: Nekem két születésnapom van, Móra, 1990. Popper P.: Örökbefogadott gyermekek családi beilleszkedésének nehézségei, In: Gyerekek, szülők, pszichológusok, Pszichológiai Műhely 9,AK, 1992. So-rosky, AJ). - Baran A. - Pannor R.: The Adoption Triangle, Corona Publishing Co, 1989.)

Szilvási Léna
örökbefogadó szülő,
szociális munkás,
ELTE tanársegéd